

СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 947.6 + 323.15(476)

ЗАКАНАДАЎСТВА РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ Ў СФЕРЫ МІЖНАЦЫЯНАЛЬНЫХ АДНОСІН (1991–2010 гг.)

І. А. Пушкін

Исследовано и проанализировано законодательное обеспечение прав лиц, принадлежащих к национальным общностям, и его реализация в Республике Беларусь в 1991–2010 гг. Изучены политико-правовые основы участия национальных общностей в общественной и культурной жизни Беларуси. Сделан вывод о существовании необходимых условий для самореализации национальных общностей республики. Установлены основные направления политики государственной власти по отношению к национальным общностям. Обоснованы выводы о соответствии законодательства Республики Беларусь в сфере межнациональных отношений международным стандартам и проведены политики, направленной на свободное развитие культур, традиций всех национальных общностей на принципах равенства, уважения, учёта их прав и интересов.

Уводзіны

Сёння мы спрабуем падсумаваць вынікі дваццацігоддзя суверэнітэту Рэспублікі Беларусь. Без аналізу палітыка-прававых асноў удзелу нацыянальных супольнасцей у грамадскім і культурным жыцці Беларусі, адносін афіцыйных уладаў да нацыянальных супольнасцей, удзелу іх у грамадска-палітычным і культурным жыцці нашай краіны, усебаковага вывучэння альтэрнатыўных шляхоў грамадскага развіцця, вызначэння ролі нацыянальных арганізацый у нашым грамадстве немагчыма выпрацаваць глыбока прадуманую, адпаведную інтарэсам краіны, дзяржаўную палітыку. Урэгуляванасць і гарманічнасць адносін дзяржавы з нацыянальнымі супольнасцямі з'яўляецца важнай прыкметай цывілізаванай, прававой краіны.

Аб'ект нашага даследавання – міжнацыянальныя адносіны ў Беларусі. Прадмет – заканадаўства Рэспублікі Беларусь і як яно забяспечвала правы асоб, якія належаць да нацыянальных супольнасцей у 1991–2010 гг. Мы прааналізавалі палітыка-прававыя асновы ўдзелу нацыянальных супольнасцей у грамадскім і культурным жыцці Беларусі, ахарактарызавалі магчымасці самарэалізацыі і ўплыву нацыянальных супольнасцей на агульныя працэсы развіцця Беларусі. Выкарыстоўваліся: заканадаўчая база Рэспублікі Беларусь [1–5], пастановы ўраду, указы і прамовы кіраўніка дзяржавы [6–10], матэрыялы справаздач Камітэта па справах рэлігій і нацыянальнасцей пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь (СМ РБ), архіваў і апублікаваныя матэрыялы.

Праблемы заканадаўчага забеспячэння правоў нацыянальных супольнасцей і іх рэалізацыі, міжнацыянальных адносін і ўдасканалення заканадаўства Беларусі даследавалі А.Більк і Ю. Уральскі [11], Н. Бурая [12], Э. Іофе [13], Н. Кавалёва [14], А. Ліўшыц [15], І.Пушкін [16], А. Чугай [17], А. Рагімаў [18], М. Рыбакоў [19], Т. Кручкоўскі [20], З. Вінніцкі [21]. У 2004 г. быў выдадзены даведнік, у якім утрымліваліся міжнародныя і нарматыўна-прававыя дакументы Рэспублікі Беларусь аб правах асоб, якія адносяцца да нацыянальных супольнасцей, інфармацыя аб нацыянальных арганізацыях [22].

Асноўная частка

Рэспубліка Беларусь з'яўляецца ўнітарнай дзяржавай, у якой пражываюць прадстаўнікі розных нацыянальнасцей. Паводле Канстытуцыі за імі замацаваны тэрмін нацыянальных супольнасці.

Усяго ў Рэспубліцы Беларусь пражываюць каля 9,5 млн. чалавек. Згодна перапісу насельніцтва 2009 г. 83,7 % жыхароў краіны – беларусы, 8,3 % – рускія, 3,1 % – палякі, 1,7 % – украінцы, 0,1 % – яўрэі, 3,1 % – іншыя. Калі параўноўваць колькасць прадстаўнікоў розных нацыянальнасцей з папярэднімі перапісамі 1989, 1999 гг., то павялічылася колькасць армян, азербайджанцаў, арабаў, грузін, асецін, таджыкаў, туркмен; паменшылася колькасць амаль усіх іншых нацыянальнасцей (яўрэяў, рускіх, украінцаў, палякаў, татар, літоўцаў, латышоў, эстонцаў і інш.). У 2009 г. амаль у 4 разы павялічылася колькасць тых нацыянальнасцей, якія з'явіліся ў Беларусі у пасляваенны час і ў перыяд існавання незалежнай Рэспублікі Беларусь. Згодна апошняга перапісу доля беларусаў перавысіла даваенны ўзровень 1939 г.

У разглядаемы перыяд прадстаўнікі большасці нацыянальных супольнасцей пражывалі па ўсёй тэрыторыі Рэспублікі Беларусь дысперсна, у асноўным у гарадскіх пасёлках, і займалі даволі высокія статусныя пазіцыі (за выключэннем некаторых, напрыклад, цыгане) у сацыяльнай структуры, эканоміцы, палітыцы і культуры беларускага грамадства. Гэта тлумачыцца тым, што нацыянальныя групы актыўна папаўняліся, яшчэ ў перыяд існавання СССР, за кошт высокаадукаваных мігрантаў з іншых саюзных рэспублік.

Афіцыйны погляд на міжнацыянальныя адносіны ў Беларусі выказаў у 2004 г. тагачасны старшыня Камітэта па справах рэлігій і нацыянальнасцей пры СМ РБ С. Буко. Ён адзначыў стабільнасць у міжнацыянальных адносінах, якая праяўлялася ў адсутнасці якіх-небудзь сутыкненняў і канфліктаў на этнічнай і канфесійнай аснове. Гэта, на яго думку, тлумачылася дэмакратычнай дзяржаўнай нацыянальнай палітыкай, менталітэтам грамадзян нашай краіны, гістарычнымі традыцыямі мірнага суіснавання, трывалымі сувязямі паміж этнічнымі групамі, якія жылі на тэрыторыі Беларусі. С. Буко лічыў, што асноўным фактарам, які папярэджваў негатыўныя працэсы ў нацыянальнай сферы, была нацыянальная палітыка Беларусі, заснаваная на “разуменні беларускай нацыі перад усім як суграмадзянства, а не як этнічнай супольнасці” [22, с. 3–5].

Аналізуючы асноўныя напрамкі нацыянальнай палітыкі, варта падкрэсліць, што існуюць розныя меркаванні па перыядызацыі нацыянальна-рэлігійнай палітыкі Рэспублікі Беларусь у 1991–2010 гг. Паводле перыядызацыі Н. Кавалёвай, асноўная прававая нацыянальная база была створана за перыяд 1994–1997 гг. З 1997 г. пачынаецца стабілізацыя як нацыянальных супольнасцей, так і міжэтнічных адносін, фарміраванне нацыянальнай ідэі [14, с. 67–69]. Даследчыца Н. Бурая лічыць, што выпрацоўка нацыянальнай ідэі стала адным з прыярытэтаў (пасля эканомікі) дзяржавы ў перыяд 1992–1994 гг. [12, с. 47–48]. Адначасова стваралася заканадаўства па абароне правоў асоб, якія належаць да нацыянальных супольнасцей. З абраннем першага Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь наступіў перыяд паглыблення напрамку супрацоўніцтва з рознымі этнасамі.

У 1996 г. Прэзідэнт А.Р. Лукашэнка ў сваім пасланні ўдзельнікам кангрэса дзеячоў культуры краін СНД адзначыў, што стварэнне грамадства раўнапраўных і свабодных культур павінна будавацца на ідэі іх глыбіннага ўзасмапранікнення. Беларускі народ выступае як кансалідатар культур іншых народаў [9, с. 3]. У 1999 г. у пасланні Нацыянальнаму сходу Прэзідэнт Беларусі падкрэсліў, што “у межах унутранага нацыянальна-культурнага развіцця меншасцей неабходна перадоленне настрояў некаторых грамадзян, накіраваных супраць некарэнных жыхароў краіны і бачанне беларускім народам свайго нацыянальнага развіцця ў цесным супрацоўніцтве з рускімі і ўкраінскім народамі, у цесным супрацоўніцтве з іншымі народамі” [8, с. 3]. У 2001 г.,

падводзячы некаторыя вынікі дзяржаўнай палітыкі за пяць гадоў, А.Р. Лукашэнка адзначыў, што “захаваны і атрымліваюць далейшае развіццё лепшыя традыцыі беларускага народа пры глыбокім разуменні і павагі да інтарэсаў іншых народаў, імкненні жывы ў міры і згодзе з людзьмі ўсёй планеты, ва ўмовах ідэалагічнага забеспячэння рашэння задач устойлівага развіцця Рэспублікі Беларусь” [10, с. 4]. 17.07.2001 г. была прынята Канцэпцыя нацыянальнай бяспекі Рэспублікі Беларусь. У ёй прадугледжаны меры па захаванні этнічнай, культурнай і моўнай самабытнасці грамадзян Беларусі ўсіх нацыянальнасцей, забеспячэнні навуковага маніторынгу этнаканфесіянальнай сферы Камітэтам нацыянальнай бяспекі і фарміраванні ідэалогіі беларускай дзяржавы.

На думку Н. Бурай, пасля 2001 г. “стратэгіі далейшага развіцця (Беларусі) прыярытэтамі служаць: дзяржаўны суверэнітэт разам з забеспячэннем рэальных правоў і свабод грамадзян і прынцыпам верхавенства права. Гэты пастулат рэалізаваўся праз перагляд асноўных заканадаўчых актаў у забеспячэнні правоў асоб, якія належаць да нацыянальных супольнасцей. За перыяд 2001–2003 гг. былі перагледжаны асноўныя законы, прыняты іх новыя рэдакцыі ці ратыфікаваны новыя. У пытаннях веравызнання ў Рэспубліцы Беларусь створаны ўмовы для развіцця розных канфесій” [12, с. 47–48].

Заканадаўчую базу Рэспублікі Беларусь у сферы барацьбы з распальваннем нацыянальнай, расавай ці рэлігійнай нянавісці, якая ўяўляе з сябе падштурхоўванне да дыскрымінацыі, варожасці і гвалту, – складалі: Канстытуцыя, Законы “Аб свабодзе веравызнання і рэлігійных арганізацыях”, “Аб нацыянальных меншасцях Рэспублікі Беларусь”, “Аб палітычных партыях”, “Аб грамадскіх аб’яднаннях”, “Аб друку і іншых СМІ”, Крымінальны кодэкс, артыкул кодэкса Рэспублікі Беларусь аб адміністрацыйных правапарушэннях.

Канстытуцыя і заканадаўства Рэспублікі Беларусь прызнаюць нацыянальныя супольнасці як састаўную частку народа Беларусі. Пасля рэферэндума 1996 г. у Канстытуцыі тэрмін нацыянальныя меншасці быў заменены тэрмінам нацыянальныя супольнасці. У адпаведнасці з артыкулам 14 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь дзяржава рэгулюе адносіны паміж нацыянальнымі і іншымі супольнасцямі на аснове прынцыпаў роўнасці перад законам, павагі іх правоў і інтарэсаў. Артыкул 15 прадугледжвае, што дзяржава адказна за захаванне гісторыка-культурнай спадчыны, свабоднае развіццё культур усіх нацыянальных супольнасцей, якія пражываюць у дзяржаве [1]. У справе забеспячэння праў нацыянальных супольнасцей Беларусь заключыла міжнародныя пагадненні з шэрагам краін. Адным з першых было пагадненне з Польшчай 23.06.1992 г. [20, с. 130, 21, с. 20;]

Артыкул 22 Канстытуцыі указвае, што ўсе роўныя перад законам і маюць правы без усялякай дыскрымінацыі на роўную абарону правоў і законных інтарэсаў. Артыкулы 50, 51 сведчаць, што кожны мае права захоўваць сваю нацыянальную прыналежнасць; таксама, як ніхто не можа быць прымушаны да вызначэння і ўказання нацыянальнай прыналежнасці. Знявага нацыянальнай годнасці караецца згодна з заканадаўствам. Кожны мае права карыстацца роднай мовай, выбіраць мову зносін. Дзяржава гарантуе, у адпаведнасці з законам, свабоду выбару мовы выхавання і навучання.

На сесіі Вярхоўнага Савета Беларусі (ВС РБ) 23.04.1992 г. адбылося абмеркаванне і прыняцце праекта Закона “Аб свабодным развіцці нацыянальных груп у Рэспубліцы Беларусь”. Гэтая важная дзяржаўная справа, не засталася па-за ўвагаю грамадскай дзейнасці нацыянальна-культурных таварыстваў. Яны актыўна імкнуліся паўплываць на працэс падрыхтоўкі і прыняцця Закона з улікам іх нацыянальных інтарэсаў, каштоўнасцей і запатрабаванняў. Ад імя каардынацыйнай рады нацыянальных аб’яднанняў Беларусі на сесіі ВС выступіў з прамоваю А. Шабановіч. 11.11.1992 г. пастановаю ВС РБ Закон быў уведзены ў дзеянне пад назваю “Аб нацыянальных меншасцях у Рэспубліцы Беларусь”. У снежні 2003 г. у гэты Закон дэпутатамі Нацыянальнага сходу былі ўнесены змяненні і дапаўненні, якія набылі моц згодна Закону Рэспублікі Беларусь за № 261–3 ад 5.01.2004 г. [16, с. 65; 3, с. 25].

У прэамбуле да Закона “Аб нацыянальных меншасцях у Рэспубліцы Беларусь” сказана, што ён заснаваны на Канстытуцыі краіны, прынцыпах міжнароднага права ў вобласці правоў чалавека і нацыянальных супольнасцей і накіраваны на стварэнне ўмоў для свабоднага развіцця нацыянальных супольнасцей, а таксама на абарону іх правоў і законных інтарэсаў [3, с. 25]. Грамадзяне, якія адносяцца да нацыянальных супольнасцей, валодаюць комплексам спецыфічных правоў. У палажэннях Канстытуцыі і заканадаўства Беларусі дакладна вызначаны механізм іх рэалізацыі і разнастайныя спосабы ўдзелу дадзенай катэгорыі грамадзян у прыняцці рашэнняў, якія закранаюць іх законныя правы і інтарэсы.

У адпаведнасці з артыкулам 2 Закона “Аб нацыянальных меншасцях у Рэспубліцы Беларусь” прыналежнасць грамадзяніна краіны да нацыянальнай супольнасці з’яўляецца справай яго асабістага свабоднага выбару, з-за ажыццяўлення якой не могуць узнікаць ніякія неспрыяльныя вынікі. Артыкул 4 дадзенага Закона не дапускае якое-небудзь прамое або ўскоснае абмежаванне правоў і свабод грамадзян за іх прыналежнасць да нацыянальных супольнасцей, а таксама спробы асіміляцыі супраць іх волі. Згодна артыкула 5, ніхто не можа быць прымушаны да вызначэння і ўказання сваёй нацыянальнай прыналежнасці, а таксама да даказвання нацыянальнай прыналежнасці або адказу ад яе.

У той жа час існавала інструкцыя “Аб парадку вызначэння нацыянальнай прыналежнасці грамадзян Рэспублікі Беларусь”, узгодненая з намеснікам міністра ўнутраных спраў, старшынёю Камітэта па справах рэлігій і нацыянальнасцей пры СМ РБ, у адпаведнасці з якой у пашпарце грамадзяніна рабілася адзнака аб нацыянальнасці толькі тады, калі грамадзянін гэтага жадаў. Але пасля ўказання нацыянальнай прыналежнасці, яе змяніць магчыма было толькі ў судзе, у той час, як у артыкуле 5 Закона ўказваецца на недапушчальнасць прымусу даказваць сваю нацыянальнасць.

Артыкул 13 вышэй названага Закона прадугледжвае, што грамадзяне Рэспублікі Беларусь, незалежна ад іх нацыянальнай прыналежнасці, карыстаюцца абаронай дзяржавы на роўных асновах. За любы дзеянні, накіраваныя на дыскрымінацыю па нацыянальных прыкметах, стварэнне перашкод у рэалізацыі нацыянальнымі супольнасцямі сваіх правоў, распальванне міжнацыянальнай варожасці, заканадаўствам прадугледжвалася адказнасць.

У Крымінальным кодэксе, прынятым 2.06.1999 г. і ўступіўшым у дзеянне з 1.01.2001 г., ёсць артыкул 130, які сведчыць, што “наўмысныя дзеянні, накіраваныя на ўзбуджэнне расавай, нацыянальнай, рэлігійнай варожасці, на ўніжэнне нацыянальнай годнасці – наказваюцца штрафам, альбо арыштам на тэрмін да 6 мес., альбо абмежаваннем свабоды на тэрмін да 5 год, альбо пазбаўленнем свабоды на той жа тэрмін” [5]. У той жа час, у гэтым артыкуле няма ніякай адказнасці за прамое або ўскоснае абмежаванне правоў, ці ўсталяванне прамых або ўскосных пераваг грамадзян. Такім чынам, службовыя асобы, якія ўшчэмлівалі б правы грамадзян у залежнасці ад расавай, нацыянальнай прыналежнасці, практычна не маглі быць прыцягнуты да адказнасці. Адсюль магчымы суб’ектыўны фактар адносінаў чыноўніка да пэўных нацыянальнасцей, што можа ўплываць на кадравую палітыку.

У адпаведнасці з артыкулам 6 Закона “Аб нацыянальных меншасцях у Рэспубліцы Беларусь” дзяржава гарантуе грамадзянам, якія адносяць сябе да нацыянальных супольнасцей, роўныя палітычныя, эканамічныя і сацыяльныя правы і свабоды. Пры гэтым заканадаўствам краіны прадугледжваецца роўнасць асоб, якія належаць да нацыянальных супольнасцей, без іх дзялення па прынцыпу даўнасці пражывання. Так, у адпаведнасці з артыкулам 1 Закона пад асобамі, якія належаць да нацыянальных супольнасцей, разумеюцца асобы, якія заўсёды пражываюць на тэрыторыі Беларусі, маюць яе грамадзянства, і якія па свайму паходжанню, мове, культуры або традыцыям адрозніваюцца ад асноўнага насельніцтва рэспублікі.

Грамадзянства можа набыць, у адпаведнасці з артыкулам 14 Закона “Аб грамадзянстве Рэспублікі Беларусь” (прыняты ВС Рэспублікі Беларусь 18.10.1991 г.), толькі асоба, якая

пражывала на тэрыторыі дзяржавы апошнія сем год. Адсюль, асобы, якія прыехалі ў Беларусь параўнальна нядаўна і не набылі яе грамадзянства, не падпадалі пад дзеянне Закона “Аб нацыянальных меншасцях у Рэспубліцы Беларусь” і не валодалі тымі правамі, якія прадугледжвае заканадаўства. Закон “Аб прававым становішчы замежных грамадзян і асоб без грамадзянства ў Рэспубліцы Беларусь” быў прыняты ВС Рэспублікі Беларусь 3.06.1993 г., Закон “Аб бежанцах” у 2004 г. [16, с. 70].

З 1.02.2003 г. уступіў у дзеянне закон “Аб крымінальнай адказнасці за арганізацыю незаконнай міграцыі, а таксама за парушэнні правіл праезду і знаходжання замежных грамадзян у Рэспубліцы Беларусь”, па якому прадугледжана крымінальная адказнасць за арганізацыю незаконнай міграцыі, парушэнне правіл знаходжання або транзітнага праезду замежных грамадзян праз тэрыторыі рэспублікі. Урадам прыняты пастановы, якія рэгламентуюць працоўную і прадпрыемальніцкую дзейнасць замежных грамадзян і асоб без грамадзянства, што часова пражываюць на тэрыторыі рэспублікі, а таксама парадак прыцягнення замежнай рабочай сілы. Паводле ацэнак дзяржаўных органаў і спецыялістаў, у краіне на нелегальным становішчы на 2004 г. знаходзілася ад 150 да 200 тыс. мігрантаў, і найбольшая іх частка ў памежных абласцях – Магілёўскай, Гомельскай, Брэсцкай [18, с. 40].

Сярод правоў, асобна пералічаных артыкулам 6 Закона “Аб нацыянальных меншасцях” разгледзім некаторыя [3, с. 25–26].

Права на стварэнне грамадскіх аб’яднанняў і ўваход у дзеючыя грамадскія аб’яднанні. Стварэнне грамадскіх аб’яднанняў нацыянальнага характару рэалізуецца ў адпаведнасці з правіламі, устаноўленымі для ўсіх грамадскіх аб’яднанняў у адпаведнасці з Законам Рэспублікі Беларусь “Аб грамадскіх аб’яднаннях” [4].

У Беларусі дзейнічалі грамадскія арганізацыі нацыянальных супольнасцей, якія ажыццяўлялі культурна-асветніцкія, дабрачынныя і адукацыйныя праграмы пры падтрымцы рэспубліканскіх і муніцыпальных улад. Дзейнасць усіх нацыянальных фарміраванняў была звязана перш за ўсё з вывучэннем сваёй роднай мовы, гісторыі, культуры, мастацтва сваіх народаў, правядзеннем сустрэч, семінараў, святаў, фестываляў, выстаў, канферэнцый, наладжваннем творчых сувязей з краінамі паходжання. Ствараліся культурна-асветніцкія цэнтры, калектывы самадзейнай народнай творчасці і г.д.

Права карыстацца роднай мовай, права выбару мовы зносін, а таксама права на свабоду выбару мовы выхавання і навучання. Па дадзеным перапісу насельніцтва 1999 г. назвалі роднай мовай мову сваёй нацыянальнасці 82 % насельніцтва, на мове сваёй нацыянальнасці размаўлялі дома 45% насельніцтва. У 2009 г. адпаведна амаль 60 % і 30 % насельніцтва.

Артыкул 5 Закона “Аб адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь” устанаўлівае, што ў месцах кампактнага пражывання грамадзян пэўнай нацыянальнасці па заявах законных прадстаўнікоў дзяцей і па рашэнню мясцовых выканаўчых і распарадчых органаў могуць стварацца групы ў дашкольных установах і класы ў агульнаадукацыйных школах, у якіх навучэнне і выхаванне поўнаасцю, або часткова здзяйсняюцца на мове нацыянальнай супольнасці, або вывучаецца мова нацыянальнай супольнасці.

У адпаведнасці з артыкулам 2 Закона “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь” (зацверджаны Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь № 178–3 ад 13.07.1998 г.), наша краіна імкнулася праяўляць дзяржаўны клопат аб свабодным развіцці і выкарыстанні ўсіх нацыянальных моў, якімі карысталася насельніцтва рэспублікі. У той жа час заканадаўства Рэспублікі Беларусь не рэгламентуе выкарыстанне моў у неафіцыйных зносінах.

У адпаведнасці з артыкуламі вышэй азначанага закона, грамадзянам Беларусі гарантавалася права карыстацца іх нацыянальнай мовай, на адукацыю і развіццё культуры на мовах народаў, прадстаўнікі якіх пражываюць у рэспубліцы, звяртацца ў дзяржаўныя органы, органы мясцовага кіравання і самакіравання, на прадпрыемствы, у ўстановы, арганізацыі і грамадскія аб’яднанні на беларускай, рускай або іншай дапушчальнай для

бакоў мове, праводзіць канферэнцыі, мерапрыемствы на нацыянальных мовах і г.д.

На базе агульнаадукацыйных школ, па-за школьных, клубных, бібліятэчных устаноў сістэм Міністэрства адукацыі і Міністэрства культуры былі створаны школы, класы, факультатывы, гурткі па навучанню на роднай мове, даследаванню гісторыі і культуры нацыянальных супольнасцей. Дзейнічалі школы з польскай і літоўскай мовамі навучання. У 176 агульнаадукацыйных школах быў уведзены этнакультурны кампанент. Былі створаны больш за пяцьдзсят школ выхаднога дня для прадстаўнікоў армянскай, азербайджанскай, грузінскай, грэчаскай, яўрэйскай, літоўскай, малдаўскай, польскай, нямецкай, татарскай і ўкраінскай нацыянальнасцей, у якіх навучалася каля пяці тысяч чалавек.

Меліся праблемы, якія ўзніклі пры рэалізацыі права на крыстанне роднай мовай. Да іх можна аднесці недахоп падручнікаў, вучэбна-метадычных матэрыялаў, педагогічных кадраў. Значная частка нацыянальных супольнасцей Беларусі была акультуравана ў беларускую або рускую культуру, лічыла сваёй роднай мовай беларускую або рускую мову і ў сувязі з гэтым навучанне на мовах нацыянальных супольнасцей сутыкалася з такімі цяжкасцямі, як слабая паспяховасць, недастатковае засваенне ведаў на, практычна, незнаёмай мове, з-за адсутнасці моўнай практыкі ў паўсядзённым жыцці. Працэс рэальнага адраджэння моў з'яўляецца працяглым і з часам указаных цяжкасці будуць пераадолены.

Права на заснаванне сродкаў масавай інфармацыі, выдавецкую дзейнасць, а таксама на атрыманне, захоўванне і распаўсюджванне інфармацыі на роднай мове. У адпаведнасці з артыкулам 27 Закона “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь” мовай сродкаў масавай інфармацыі магла быць мова любой нацыянальнасці, прадстаўнікі якой пражывалі ў рэспубліцы. У Беларусі выдаваліся газеты і часопісы на польскай, украінскай мовах. Але ў сувязі з тым, што значная частка прадстаўнікоў нацыянальных супольнасцей па розных абставінах не валодалі сваімі нацыянальнымі мовамі, то нацыянальныя грамадскія аб'яднанні выдавалі СМІ на рускай і беларускай мовах (“Авів”, “Берега” – яўрэйскія, “Байрам”, “Жизнь” – татарскія, “Как дела” – нямецкая). З-за адсутнасці сродкаў многія нацыянальныя аб'яднанні не маглі самастойна выдаваць газету ці часопіс. У даследуемы перыяд дзяржава не прадстаўляла магчымасці (паласу, старонку, нумар у месяц і г.д.) нацыянальным аб'яднанням выкарыстоўваць дзяржаўныя сродкі масавай інфармацыі.

Права свабодна выбіраць і быць абраным у дзяржаўныя органы Рэспублікі Беларусь на аснове ўсеагульнага, роўнага, прамога або ўскоснага выбарчага права пры тайным галасаванні. У адпаведнасці з Канстытуцыяй, Выбарчым кодэксам нацыянальная прыналежнасць асобы не магла паўплываць на рэалізацыю дадзенага права, таму што ніхто не мог быць прымушаны да яе вызначэння. Пад час правядзення першых у Рэспубліцы Беларусь выбараў Прэзідэнта краіны (1994 г.), праводзіўся збор подпісаў аб вылучэнні кандыдатам у Прэзідэнты: Ахрэма Э. – лідара палітычнай партыі “Польскае дэмакратычнае аб'яднанне” (дзейнічала з 1993 г. да 1995 г.); Шэляговіча М. – старшыні грамадска-культурнага аб'яднання “Полісьсе” [23, арк. 26]. Аднак падзеі паказалі, што арганізацыя, якая прэтэндуе на палітычнае прадстаўніцтва і створаная на нацыянальнай прыкмеце, не мела шанцаў у Беларусі на поспех.

Права роўнага доступу да любых пасадаў у дзяржаўных органах Рэспублікі Беларусь. Нацыянальная прыналежнасць грамадзяніна Рэспублікі Беларусь не фіксавалася якім-небудзь чынам ні ў якіх дакументах і ў сувязі з гэтым не магла прымацца ва ўвагу пры разглядзе дзелавых якасцей кандыдатаў на пасаду ў органах дзяржаўнай улады і кіравання Рэспублікі Беларусь. У сувязі з гэтым адсутнічала фіксаванне нацыянальнай прыналежнасці дзяржаўных служачых і абагульняючая статыстыка па дадзенаму пытанню. Хаця пэўныя звесткі па нацыянальнаму складу дэпутатаў Віцебскай, Гродзенскай вобласці дазваляюць казаць аб іх прадстаўніцтве ў органах улады [16, с. 20].

Права на атрыманне дапамогі з боку дзяржавы ў справе развіцця нацыянальнай

культуры і адукацыі і права на захаванне сваёй гісторыка-культурнай і духоўнай спадчыны, свабоднае развіццё культуры, у тым ліку прафесійнага і самадзейнага мастацтва. Дзяржаўныя структуры Беларусі імкнуліся да забеспячэння неабходных умоў для захавання і развіцця культур усіх нацыянальнасцей. Пры гэтым улічваліся аб'ектыўныя асаблівасці фарміравання канкрэтных нацыянальных супольнасцей на тэрыторыі дзяржавы, ступені захавання іх прадстаўнікамі нацыянальнай культуры і мовы, запытаў і рэальных патрабаванняў прадстаўнікоў нацыянальнай групы. У нашай краіне мелася “Праграма мер па рэгуляванні этнаканфесійнай сітуацыі ў Рэспубліцы Беларусь”.

У адпаведнасці з Законам “Аб культуры ў Рэспубліцы Беларусь” (18.05.2004 г. была прынята новая рэдакцыя Закона) мэтай дзяржавы абвешчана адраджэнне і развіццё беларускай нацыянальнай культуры і культур нацыянальных супольнасцей Беларусі, як часткі агульнасусветнай культуры. Артыкулам 3 Закона абвешчана права на бесперашкодную культуратворчую дзейнасць на тэрыторыі Беларусі. У адпаведнасці з артыкулам 10 асобам любой нацыянальнасці і этнічнай групы, якія пражывалі на тэрыторыі краіны, гарантавалася права на развіццё сваёй культуры і мовы, на стварэнне нацыянальных школ, прадпрыемстваў, устаноў культуры (тэатраў, музеяў, выдавецтваў і г.д.), аб'яднанняў, асацыяцый, культурна-асветніцкіх таварыстваў, культурных цэнтраў.

У адпаведнасці з артыкулам 8 Закона “Аб нацыянальных меншасцях у Рэспубліцы Беларусь” дзяржава садзейнічала стварэнню ўмоў для развіцця адукацыі і культур нацыянальных супольнасцей, шляхам выдзялення з рэспубліканскага і мясцовага бюджэтаў неабходных для гэтага грашовых сродкаў. Неабходныя для развіцця адукацыі нацыянальных супольнасцей сродкі выдаткоўваліся з дзяржаўнага і мясцовых бюджэтаў без выдзялення іх з агульных расходаў на адукацыю ў Рэспубліцы Беларусь. З мясцовых бюджэтаў фінансавалася развіццё прафесійнага і самадзейнага мастацтва, дацэравалася дзейнасць устаноў культуры, створаных нацыянальнымі культурнымі аб'яднаннямі. Напрацаваны за апошнія гады вопыт па дзяржаўнай падтрымцы нацыянальна-культурных фарміраванняў акумуляваўся ў фестывалях нацыянальных культур. У нашай дзяржаве былі створаны мінімальна неабходныя ўмовы для захавання і развіцця культуры нацыянальных супольнасцей, дзейнасці іх арганізацый, устаноў культуры і адукацыі. Артыкул 10 прадугледжваў падрыхтоўку спецыялістаў для забеспячэння інтарэсаў нацменшасцей у галіне адукацыі і культуры ўстановамі адукацыі Рэспублікі Беларусь. У тым ліку на аснове дамоваў, якія былі заключаны з грамадскімі аб'яднаннямі нацыянальных меншасцей. У адпаведнасці з артыкулам 11 помнікі гісторыі і культуры нацыянальных супольнасцей, якія знаходзіліся на тэрыторыі краіны, з'яўляліся часткай культуры Рэспублікі Беларусь і ахоўваліся дзяржавай у адпаведнасці з заканадаўствам.

Захаванню гісторыка-культурнай спадчыны нацыянальных супольнасцей садзейнічалі шэраг заканадаўчых актаў і пастановаў. Сярод іх найбольш важныя: пастанова Урада Рэспублікі Беларусь № 579 ад 6.05.2002 г. “Аб пытаннях захавання гісторыка-культурнай спадчыны” [6], Указ Прэзідэнта № 527 ад 18.10.2007 г. “Аб некаторых пытаннях аховы гісторыка-культурнай спадчыны” [7] і інш. 9.01.2006 г. з'явілася новая рэдакцыя Закона “Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь” [2]. Згодна Артыкула 4 грамадскія аб'яднанні маглі аказваць дзяржаўным органам садзейнічанне ў рэалізацыі дзяржаўнай палітыкі ў сферы аховы гісторыка-культурнай спадчыны.

Права на ўстанаўленне культурных сувязей з суайчыннікамі за межамі Рэспублікі Беларусь. Гэта права ў практыцы дзейнасці нацыянальных культурных аб'яднанняў і дзяржаўных органаў Беларусі з-за адсутнасці спецыяльнай рэгламентацыі разглядалася даволі шырока. Сувязі з суайчыннікамі за мяжой здзяйсняліся нацыянальнымі культурнымі аб'яднаннямі Рэспублікі Беларусь у адпаведнасці з артыкулам 30 Закона “Аб грамадскіх аб'яднаннях” [4], дзе зацверджана, што грамадскія аб'яднанні ў адпаведнасці з іх статутамі маглі ўступаць у міжнародныя грамадскія аб'яднанні, удзельнічаць у стварэнні міжнародных саюзаў грамадскіх аб'яднанняў, падтрымліваць прамыя міжнародныя кантакты і сувязі, заключаць адпаведныя дамовы і пагадненні, прадпрымаць

іншыя захады, якія не супярэчылі заканадаўству Рэспублікі Беларусь і яе міжнародным абавязкам.

Права вызнаваць любую рэлігію ці не вызнаваць ніякай, удзельнічаць у выкананні рэлігійных культаў, рытуалаў, абрадаў на роднай мове. У рыма-каталіцкіх касцёлах вяліся набажэнствы на польскай і беларускай мовах. Асновы былі закладзены ў Законе “Аб свабодзе веравызнання і рэлігійных арганізацыях”, які быў прыняты ў снежні 1992 г. [24, с. 17].

Артыкул 12 Закона “Аб нацыянальных меншасцях у Рэспубліцы Беларусь” забараняе стварэнне і дзейнасць грамадскіх аб’яднанняў нацменшасцей, калі гэта супярэчыць заканадаўству Рэспублікі Беларусь аб грамадскіх аб’яднаннях, альбо калі грамадскія аб’яднанні нацменшасцей арганізацыйна злучаны ці з’яўляюцца часткай палітычнай арганізацыі замежнай дзяржавы. Артыкул 3 Закона прадугледжвае, што грамадзяне, якія адносяць сябе да нацыянальных меншасцей, павінны выконваць Канстытуцыю Рэспублікі Беларусь і іншыя заканадаўчыя акты рэспублікі, садзейнічаць захаванню суверэнітэта і тэрытарыяльнай цэласнасці дзяржавы, паважаць традыцыі грамадзян усіх нацыянальнасцей, якія пражываюць на яе тэрыторыі, іх мову і культуру.

Аналіз дзейнічаўшага заканадаўства дазваляе казаць аб яго пэўнай недапрацаванасці. Адной з галоўных з’яўлялася недакладнасць тэрміналогіі. Так, артыкулам 14 Канстытуцыі замацаваны тэрмін “нацыянальныя супольнасці”. Але у нарматыўных актах, якія з’явіліся пазней, выкарыстоўваўся тэрмін “нацыянальныя меншасці” – Закон “Аб нацыянальных меншасцях у Рэспубліцы Беларусь” 2003 г., Закон “Аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у Закон Рэспублікі Беларусь “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь” 1998 г. [3, с. 25–26; 13, с. 58–62]. Неабходна вызначыцца на адным тэрміне і выкарыстоўваць яго ва ўсёй заканадаўчай базе краіны. На міжнародным узроўні быў замацаваны тэрмін нацыянальныя меншасці, напрыклад, Рамачная канвенцыя Савета Еўропы аб ахове нацыянальных меншасцей, Маскоўская канвенцыя Аб забеспячэнні праў асоб, якія належаць да нацыянальных меншасцей і інш. Недахопам законаў з’яўлялася наяўнасць у артыкулах слоў “або”, агаворак “могуць стварацца, па рашэнню выканаўчых і распарадчых органаў”. Яны парушалі прынцып артыкула 22 Канстытуцыі аб роўнасці правоў і законных інтарэсаў.

У 2003 г. пад эгідай ГА “Цэнтр па правах чалавека” у Мінску праходзіла Міжнародная канферэнцыя на тэму “Міжнародна-прававая абарона нацыянальных супольнасцей”. Удзельнічалі прадстаўнікі органаў судовай і выканаўчай улады Беларусі, вучоныя, юрысты, прадстаўнікі нацыянальных супольнасцей, эксперты з Вялікабрытаніі, Польшчы, Расіі, ЗША. Быў прыняты выніковы дакумент. У ім, у прыватнасці, адзначалася: “у цэлым станоўчая сітуацыя з забеспячэннем праў нацменшасцей на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь” і прапанавана “удасканаліць нацыянальнае заканадаўства, з улікам прапаноў удзельнікаў канферэнцыі”. У шэрагу іншых прагучалі прапановы: “унясенне ў айчыннае заканадаўства паняцця “нацыянальныя меншасці”, увядзенне закона аб рэстытуцыі, унясенне змен у выбарчае заканадаўства для забеспячэння адшаведнага прадстаўніцтва нацыянальных меншасцей у органах улады” [16, с. 52].

Напрыканцы варта адзначыць, што заканадаўства Рэспублікі Беларусь давала магчымасць грамадзянам, якія адносілі сябе да нацыянальных супольнасцей, удзельнічаць у працэсе прыняцця рашэнняў па праблемах, закранаўшых іх правы і інтарэсы, наступнымі шляхамі: 1) удзельнічаць у палітычным працэсе (артыкулы 37, 38 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь); 2) стварэнне і дзейнасць грамадскіх аб’яднанняў нацыянальна-культурнай накіраванасці (артыкул 36 Канстытуцыі); 3) шляхам падачы зваротаў (артыкул 40 Канстытуцыі), прычым прадугледжана асабовая адказнасць чыноўнікаў за ігнараванне зваротаў грамадзян.

Заклучэнне

Такім чынам можна сцвярджаць, што беларуская Канстытуцыя і заканадаўства краіны ў

сферы міжнацыянальных адносін забяспечвалі неабходныя ўмовы для самарэалізацыі нацыянальным супольнасцям Рэспублікі Беларусь. Дазвалялі праводзіць у жыццё прынцыпы нацыянальнай палітыкі, накіраванай на свабоднае развіццё культур, моў, традыцый усіх нацыянальных супольнасцей, на аснове роўнасці, павагі і ўліку іх правоў і інтарэсаў.

Заканадаўства Рэспублікі Беларусь у сферы гарантый правоў асоб, якія належылі да нацыянальных супольнасцей, па заключэнню аўтарытэтных замежных экспертаў, адпавядала міжнародным стандартам.

Абагульняючы прааналізаваны матэрыял можна сцвярджаць, што палітыка дзяржаўнай улады да грамадска-палітычнага развіцця нацыянальных супольнасцей у даследуемы перыяд здзяйснялася ў цэлым выверанымі, прадуманымі крокамі, пры наяўнасці пэўных недахопаў, якія можна выправіць. У дзеяннях уладаў прасочвалася схіленне да комплекснага вырашэння існуючых праблем нацыянальных супольнасцей.

Характарызуючы сітуацыю, звязаную з палажэннем нацыянальных супольнасцей у Рэспубліцы Беларусь, неабходна адзначыць яе стабільнасць і ўнікальнасць, што выражалася ў адсутнасці антаганістычных сутычак і канфліктаў на этнічнай, расавай, лінгвістычнай і канфесіянальнай аснове. Такое становішча тлумачыцца менталітэтам беларускага народа, гістарычнымі традыцыямі мірнага міжэтнічнага супрацоўніцтва, даўнімі і трывалымі сувязямі між этнічнымі групамі, што пражывалі на тэрыторыі Беларусі, існаваўшым заканадаўствам у сферы міжнацыянальных адносін.

Літаратура

- 1 Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь. – Мінск:Амалфея, 2001. – 48 с.
- 2 Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь: Закон Рэспублікі Беларусь, 9.01.2006 г., № 98-3 // Нацыянальны рэестр правовых актаў Рэспублікі Беларусь (НРПА). – 2006. – № 9. – 2/1195.
- 3 О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Беларусь “О национальных меньшинствах в Республике Беларусь”: Закон Республики Беларусь, 5.01.2004 г., № 261-3 // НРПА. – 2004. – № 2. – С. 25–26.
- 4 Об общественных объединениях: Закон Республики Беларусь, 4 окт. 1994 г., № 3254 – XII: по сост. на 23 сентября 2004 г. – Мінск: Дикта, 2004. – 16 с.
- 5 Уголовный кодекс Республики Беларусь. – Мінск : Амалфея, 2004. – 320 с.
- 6 О вопросах сохранения историко-культурного наследия: постановление Совета Министров Республики Беларусь, 6 мая 2002 г., № 579 // НРПА. – 2002. – № 55. – 5/10410.
- 7 Аб некаторых пытаннях аховы гісторыка-культурнай спадчыны: Указ Президента Республики Беларусь, 18 окт. 2007 г., № 527 // НРПА. – 2007. – № 252. – 1/9038.
- 8 Лукашенко, А. Г. Послание Президента Национальному собранию. Речь от 7 апреля 1999 г. / А.Г.Лукашенко // Советская Белоруссия. – 1999. – 8 апр. – С. 1–3.
- 9 Лукашенко, А.Г. Послание Президента А.Г.Лукашенко участникам I Конгресса деятелей культуры стран СНГ / А. Г. Лукашенко // Рэспубліка. – 1996. – 31 мая. – С. 3.
- 10 Лукашенко, А.Г. Послание Президента Республики Беларусь Национальному Собранию Республики Беларусь / А.Г. Лукашенко // Информационный бюллетень Администрации Президента Республики Беларусь. – 2001. – № 4. – С. 3–29.
- 11 Билык, А.Н. Законодательное обеспечение прав лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, и его реализация в Республике Беларусь / А.Н.Билык, Ю.М.Уральский // Этнічныя супольнасці ў Беларусі: гісторыя і сучаснасць Матэрыялы навук. канф., (Мінск, 6–7 снежня 2001 г.) / У.І.Навіцкі, М.С.Сташкевіч. – Мінск: Дэполіс, 2001. – С. 310–318.
- 12 Бурая, Н.В. Уплыў дзяржаўнай палітыкі на развіццё нацыянальных і канфесіянальных адносін у Беларусі (1992–2004 гг.) / Н.В. Бурая // Весці БДПУ. Серыя 2. – 2007. – № 1. – С. 46–49.
- 13 Иоффе, Э.Г. Проблемы реализации прав национальных общностей и законодательство Республики Беларусь / Э.Г. Иоффе // Чалавек. Грамадства. Свет. – 2005. – № 1. – С. 58–62.
- 14 Ковалёва, Н.В. Процесс социокультурного развития национальных меньшинств в Республике Беларусь / Н.В. Ковалёва // Этносоциальные и конфессиональные процессы в современном обществе: сб. материалов Междунар. науч. конф., Гродно, 9–10 дек. 2000 г: Гродн. гос. ун-т; редкол.: М.А.Можейко [и др.]. – Гродно: ГрГУ, 2000. – С. 67–69.
- 15 Лившиц, А. Развитие белорусского законодательства против антисемитизма, расовой и национальной вражды или дискриминации / А. Лившиц // Беларусь у XX ст. Вып. I. – Мінск: Водoley, 2002. – С. 110–114.
- 16 Пушкін, І.А. Нацыянальныя супольнасці Беларусі: грамадска-палітычная і культурна-асветніцкая дзейнасць (1990–2005 гг.): манаграфія / І.А. Пушкін. – Магілёў: МДУ імя А.А.Куляшова, 2007. – 206 с.

- 17 Пушкін, І.А. Палітыка-правая асновы ўдзелу нацыянальных супольнасцей у грамадскім і гаспадарчым жыцці Беларусі / І.А. Пушкін, А.А. Чугай // Современное белорусское общество: актуальные проблемы идеологической работы. Материалы семинара преподавателей гуманитарных дисциплин вузов Могилёвской области (выпуск 4) / Сост. О.В. Дьяченко. – Могилёв: Могилёвская областная укрупнённая типография имени Спиридона Соболя, 2007. – С. 63–77.
- 18 Рагімаў, А. Міграцыя народаў Каўказа ў Рэспубліку Беларусь у 1980–1990-я гады / А. Рагімаў // Беларускі гістарычны часопіс. – 2004. – № 11. – С. 33–40.
- 19 Рыбаков, М.Л. О межнациональных отношениях и государственной политике в Республике Беларусь / М.Л. Рыбаков // Этносоциальные и конфессиональные процессы в современном обществе : сб. науч. ст. / ГрГУ им Я.Купалы; редкол.: М.А.Можейко (отв. ред.). – Гродно: ГрГУ, 2010. – С. 19–22.
- 20 Kruczkowski, T. Polacy jako mniejszość narodowa na Białorusi – warunki egzystencji i perspektywy / T. Kruczkowski // Проблемы национального сознания польского населения на Беларуси: Материалы Международной науч.конф., Гродно, 7–9 нояб. 2003 г. / общественное об-ие “Союз поляков на Беларуси”. – Барановичи: «Баранов.укруп.тип.», 2004. – С. 115–138.
- 21 Winnicki, Z. Status publiczno–prawny polskiej mniejszości narodowej w Republice Białoruś / Z. Winnicki // Проблемы национального сознания польского населения на Беларуси: Материалы Международной науч.конф., Гродно, 7–9 нояб. 2003 г. / общественное об-ие “Союз поляков на Беларуси”. – Барановичи: «Баранов.укруп.тип.», 2004. – С. 7–33.
- 22 Абарона правоў асоб, якія належаць да нацыянальных супольнасцей Рэспублікі Беларусь. Даведнік / Складальнік Н.В.Ходар. – Мінск: Энцыклапедыкс, 2004. – 272 с.
- 23 Вынікібору подпісаў за вылучэнне кандыдатаў у Прэзідэнты Рэспублікі Беларусь // Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці. – Фонд 7. – Воп. 5. – Спр. 4248.
- 24 Барыс, С. Адраджэнне рэлігійнага жыцця ў Беларусі ў 1988–2003 гг. / С. Барыс // Беларускі гістарычны часопіс. – 2004. – № 5. – С. 16–27.

Поступила в редакцию 24.06.2011